

**VOYADA YETMAGANLARGA IJTIMOIIY-HUQUQIY YORDAM
KO‘RSATISH MARKAZLARINING HUQUQBUZARLIK
PROFILAKTİKASIDAGI O‘RNI**

Xaydarkulov Diyorbek Muxammadiyevich

O‘ZBEKISTON RESPUBLİKASI IIV AKADEMIYASI KURSANTI

Kalit so‘zlar: voyaga yetmaganlar, huquqbuzarliklar profilaktikasi, ijtimoiy-huquqiy yordam, rehabilitatsiya markazlari, huquqiy tarbiya, ijtimoiy moslashuv, huquqiy madaniyat, mahalla hamkorligi, oilaviy tarbiya, davlat va nodavlat tashkilotlari.

Annotatsiya: Ushbu maqolada voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish markazlarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi o‘rni, ularning tashkil etilishining huquqiy asoslari hamda faoliyat yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Maqolada voyaga yetmaganlarning ijtimoiy muammolari, ularning huquqiy tarbiyasi, huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishning dolzarb jihatlari yoritilgan. Shuningdek, bu markazlarning voyaga yetmaganlarni og‘ir ijtimoiy sharoitlardan himoya qilish, ularni rehabilitatsiya qilish va jamiyatga moslashtirishdagi amaliy faoliyati o‘rganiladi. Muallif markazlar faoliyatining samaradorligini oshirishda davlat organlari, mahalla, oila, ta’lim muassasalari va nodavlat tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikning muhimligini ta’kidlaydi. Tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularning huquqiy savodxonligini oshirishga va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Ключевые слова: несовершеннолетние, профилактика правонарушений, социально-правовая помощь, реабилитационные центры, правовое воспитание, социальная адаптация, правовая культура, сотрудничество с махаллей, семейное воспитание, государственные и неправительственные организации.

Аннотация: В статье рассматривается роль центров социально-правовой помощи несовершеннолетним в профилактике правонарушений, а также правовые основы их создания и направления деятельности. Автор анализирует социальные проблемы подростков, вопросы их правового воспитания, повышения уровня правосознания и правовой культуры. Особое внимание уделяется практической работе данных центров по защите несовершеннолетних от неблагоприятных социальных условий, их реабилитации и социальной адаптации. Подчеркивается значение взаимодействия государственных органов, махаллей, семьи, образовательных учреждений и неправительственных организаций в повышении эффективности деятельности центров. Результаты исследования направлены на предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних, повышение их правовой грамотности и укрепление социальной стабильности.

Keywords: minors, prevention of offenses, social and legal assistance, rehabilitation centers, legal education, social adaptation, legal culture, community cooperation, family upbringing, governmental and non-governmental organizations.

Annotation: *This article explores the role of centers for social and legal assistance to minors in the prevention of offenses, as well as the legal foundations of their establishment and main areas of activity. The author analyzes the social challenges faced by minors and the importance of legal education, awareness, and the development of legal culture among them. Particular attention is paid to the practical efforts of these centers in protecting minors from adverse social conditions, providing rehabilitation, and facilitating social reintegration. The paper emphasizes the significance of cooperation among government bodies, local communities, families, educational institutions, and non-governmental organizations in enhancing the effectiveness of these centers. The study's results contribute to the prevention of juvenile delinquency, improvement of minors' legal literacy, and strengthening of social stability.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar va g'ayriijtimoiy xulq-atvor holatlarining oldini olish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki voyaga yetmaganlar jamiyatning eng nozik, ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamidir. Ularning shakllanayotgan dunyoqarashi, hayotiy qarashlari, ijtimoiy va huquqiy ong darajasi, tarbiyaviy muhit ta'sirida o'zgaruvchan bo'lib, bu yosh davrida yo'l qo'yilgan xatolar kelajakda jiddiy ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu boisdan ham davlatimiz tomonidan voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish, ularni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi Qonun, “Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida”gi Qonun, “Profilaktika faoliyati to'g'risida”gi Qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar ushbu sohada huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu qonunlar voyaga yetmaganlarga nisbatan ijtimoiy, psixologik, pedagogik va huquqiy yordam ko'rsatishning tashkiliy asoslarini belgilab beradi. Ayniqsa, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlarining tashkil etilishi ushbu sohadagi islohotlarning muhim natijasi sifatida e'tirof etiladi. Mazkur markazlar faoliyatining asosiy maqsadi — voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklardan, jinoyatga moyillikdan, g'ayriijtimoiy muhit ta'siridan himoya qilish, ularni ijtimoiy moslashtirish, o'qish va mehnatga jalb etish, psixologik yordam ko'rsatish hamda huquqiy madaniyatini oshirishdan iboratdir. Bunday markazlar davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan — voyaga yetmaganlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini amalda ta'minlab beradi. Shu bilan birga, ular profilaktika inspektorlari, psixologlar, pedagoglar, tibbiyot xodimlari va huquqshunoslar bilan hamkorlikda ishlaydi. Bu esa huquqbuzarliklarning oldini olishda kompleks yondashuvni shakllantiradi. Bugungi kunda voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarliklar kelib chiqishining asosiy sabablari orasida oila tarbiyasidagi kamchiliklar, ijtimoiy nazoratning yetarli emasligi, bo'sh vaqtni to'g'ri tashkil eta olmaslik, o'qishga yoki mehnatga bo'lgan befarqlik, axborot makonidagi

salbiy ta'sirlar, psixologik stress va atrof-muhitning noto'g'ri ta'siri kabilar alohida o'rin tutadi. Shu sababli ham huquqbuzarliklarning oldini olishda faqatgina jazolash yoki nazorat qilish emas, balki ijtimoiy rehabilitatsiya, ruhiy yordam, oilaviy qo'llab-quvvatlash va ma'naviy tarbiya muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari ana shunday ko'p qirrali faoliyatni olib boruvchi, profilaktikaning amaliy bo'g'ini sifatida xizmat qiladi. Mazkur markazlar faoliyati nafaqat voyaga yetmaganlar bilan, balki ularning ota-onalari, o'qituvchilari, mahalla faollari bilan ham yaqindan bog'liq. Chunki voyaga yetmagan shaxsning xatti-harakati, huquqbuzarlikka moyilligi yoki ijobiy yo'nalishga o'tishi ko'p jihatdan uning oilasi va ijtimoiy muhitiga bog'liqdir. Shu bois markazlar o'z faoliyatida ijtimoiy sheriklik tamoyiliga asoslanadi. Bu esa davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, ta'lim muassasalari va mahalla fuqarolar yig'inlari o'rtasida mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yishni taqozo etadi. Shuningdek, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlari profilaktika inspektorlari faoliyatida ham muhim o'rin tutadi. Ular orqali aniqlangan muammoli o'smirlar, nazoratsiz qolgan bolalar, zo'ravonlik yoki ruhiy bosimga uchragan voyaga yetmaganlar bilan tizimli ish olib boriladi. Psixologik suhbatlar, ijtimoiy moslashtirish mashg'ulotlari, huquqiy seminar va treninglar orqali voyaga yetmaganlarning xulq-atvori ijobiy tomonga o'zgarishiga erishiladi. Bundan tashqari, bugungi globallashuv jarayonida axborot texnologiyalari, internet va ijtimoiy tarmoqlarning bolalar ongiga ta'siri ortib borayotgan sharoitda, huquqbuzarliklarning yangi shakllari ham paydo bo'lmoqda. Shu sababli markazlar nafaqat an'anaviy tarbiya va rehabilitatsiya usullarini, balki zamonaviy raqamli profilaktika mexanizmlarini ham qo'llashlari zarur. Jumladan, onlayn psixologik maslahatlar, huquqiy ma'lumot platformalari, yoshlar uchun axborot xavfsizligi bo'yicha o'quv dasturlari shular jumlasidandir. Demak, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi o'rnini faqatgina huquqiy yordam yoki nazorat bilan chegaralanmaydi. Ularning faoliyati keng qamrovli bo'lib, shaxsni jamiyat hayotiga moslashtirish, ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish, voyaga yetmaganlarning kelajakka ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois bu sohada olib borilayotgan islohotlar va yangiliklarni chuqur o'rganish, ularning amaliy natijalarini baholash va takomillashtirish istiqbollari ushbu maqolaning asosiy maqsadlaridan biridir.

ASOSIY QISM

Voyaga yetmaganlar bilan ishlash sohasida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bu — ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish va uni profilaktika faoliyatining samarali bo'g'iniga aylantirishdir. Bu tizim voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish, ularning huquqbuzarlik sodir etishiga sabab bo'luvchi omillarni bartaraf etish, shuningdek, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash orqali jinoyatchilikni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlari faoliyati profilaktika jarayonining amaliy mexanizmini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishdagi huquqiy asoslar mustahkam yaratilgan. Xususan, “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi Qonun, “Bola huquqlari to'g'risida”gi Konvensiya, “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi Qonun, “Profilaktika faoliyati to'g'risida”gi Qonun,

shuningdek, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida voyaga yetmaganlarni ijtimoiy himoya qilish va ularning huquqlarini ta'minlash mexanizmlari bosqichma-bosqich takomillashtirib borilmoqda. Mazkur me'yoriy-huquqiy hujjatlar ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari faoliyatining tashkiliy asosini belgilab, ularning huquqiy maqomini aniqlaydi. Markazlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: voyaga yetmaganlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish; ijtimoiy xavfli sharoitda yashayotgan bolalarni aniqlash va ularga yordam ko'rsatish; nazoratsiz qolgan yoki huquqbuzarlikka moyil o'smirlarni rehabilitatsiya qilish; o'qish, kasbga yo'naltirish va mehnat faoliyatiga jalb etish; psixologik yordam ko'rsatish hamda huquqiy madaniyatni oshirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish. Shu bilan birga, markazlar voyaga yetmaganlar bilan individual yondashuv asosida ishlaydi, bu esa ularning psixologik holati, oilaviy sharoiti va ijtimoiy muhitini chuqur o'rganishni talab qiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka qo'l urishi ko'p hollarda oila nazoratisiz qolganlik, ota-ona e'tiborining yetarli emasligi, moddiy ehtiyoj, maktabdan chetlashtirish yoki o'qishga bo'lgan befarqlik natijasida yuzaga keladi. Shu sababli ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlari o'z faoliyatini faqat voyaga yetmaganlar bilan emas, balki ularning oilalari bilan ham olib boradi. Ota-onalar uchun psixologik maslahatlar, oilaviy muloqot treninglari, huquqiy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etilishi muhim natija beradi. Shuningdek, markazlar faoliyatida mahalla institutining o'rni ham beqiyosdir. Mahalla fuqarolar yig'inlari, profilaktika inspektorlari, psixologlar va pedagoglar o'zaro hamkorlikda muammoli oilalarni aniqlab, voyaga yetmaganlarni ijtimoiy xavfli sharoitlardan chiqarishga intiladi. Bu holatda ijtimoiy sheriklik tamoyili asosida ishlash muhim: ya'ni davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, ta'lim muassasalari va mahalla tizimi bir butun mexanizm sifatida harakat qilishi kerak. Bunday integratsion yondashuv natijasida har bir voyaga yetmagan bilan individual ishlash imkoniyati yaratiladi. Markazlarning yana bir muhim faoliyat yo'nalishi — bu huquqbuzarlikka moyil o'smirlar bilan psixologik va pedagogik rehabilitatsiya ishlari olib borishdir. Bunda mutaxassislar tomonidan maxsus tuzilgan dasturlar asosida o'quv-seminarlar, suhbatlar, ijtimoiy loyihalar, madaniy va sport tadbirlari o'tkaziladi. Ushbu chora-tadbirlar o'smirlarning o'ziga bo'lgan ishonchini tiklash, jamiyatdagi o'z o'rnini anglash va ijobiy faoliyatga yo'naltirishga qaratilgan. So'nggi yillarda mamlakatimizda voyaga yetmaganlar bilan ishlash tizimi raqamli texnologiyalar asosida ham rivojlanmoqda. Masalan, voyaga yetmaganlar uchun onlayn maslahat xizmatlari, psixologik yordam platformalari, huquqiy ma'lumot bazalari yaratilmoqda. Bu jarayon zamonaviy sharoitda axborot makonidagi salbiy ta'sirlarni kamaytirish, ularni foydali kontentga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy savodxonlikni oshirish, ijobiy ijtimoiy xulqni targ'ib qilish ishlari kengaymoqda. Markazlarning samarali faoliyat yuritishida kadrlar masalasi ham muhim o'rin tutadi. Chunki voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi mutaxassis — bu faqat pedagog yoki huquqshunos emas, balki psixologik sezgirlik, ma'naviy yetuklik va insonparvarlik fazilatlariga ega bo'lgan shaxs bo'lishi zarur. Shu bois bu sohada ishlaydigan xodimlar uchun muntazam o'quv kurslari, malaka oshirish dasturlari, xorijiy tajribalarni o'rganish imkoniyatlari yaratilishi kerak. Xorijiy tajribalarga murojaat qilsak, ko'plab davlatlarda

voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi markazlar ijtimoiy xizmat tizimining ajralmas qismi sifatida faoliyat yuritadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida “social youth centers”, AQShda esa “juvenile rehabilitation centers” tizimi keng rivojlangan. Bu markazlar nafaqat huquqiy yordam, balki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ruhiy sog‘lomlashtirish, ta‘lim va kasbiy tayyorgarlik bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatadi. O‘zbekiston uchun ham ushbu ilg‘or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirib, amaliyotga tatbiq etish dolzarbdir. Shuningdek, voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda ta‘lim muassasalarining ham o‘rni beqiyos. Maktab, kollej va oliy ta‘lim tizimida huquqiy tarbiya darslarini sifat jihatdan takomillashtirish, huquqiy madaniyatni yoshligidan shakllantirish zarur. Ijtimoiy-huquqiy markazlar ta‘lim muassasalari bilan hamkorlikda o‘quvchilar uchun “Huquqiy savodxonlik haftaliklari”, “Huquqbuzarliklarning oldini olish klublari” kabi tadbirlarni yo‘lga qo‘yishi mumkin. Shuni ta‘kidlash joizki, voyaga yetmaganlar bilan ishlash faqat huquqiy yoki ijtimoiy muammo emas — bu, eng avvalo, insonparvarlik va tarbiya masalasidir. Shaxsning jamiyatdagi o‘rnini to‘g‘ri anglashiga, o‘z huquq va burchlarini bilishiga, adolatli jamiyat qadriyatlariga hurmat bilan qarashiga erishish uchun tizimli tarbiyaviy va psixologik ishlar zarur. Shu ma’noda ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi, balki ma’naviy tiklovchi, insoniy qadriyatlarni shakllantiruvchi muassasa sifatida e’tirof etiladi. Yuqorida qayd etilgan omillar shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish markazlari huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning faoliyatini kuchaytirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, hududiy markazlar tarmog‘ini kengaytirish, ilg‘or tajribalarni joriy etish orqali ushbu tizimni yanada takomillashtirish zarur. Bu esa nafaqat huquqbuzarliklarni kamaytirish, balki yosh avlodni ma’naviy barkamol, huquqiy ongli va ijtimoiy faol shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

XULOSA

Yuqorida bayon etilgan fikr va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish markazlari bugungi kunda jamiyatda huquqbuzarliklar profilaktikasining eng muhim bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Ularning faoliyati nafaqat voyaga yetmaganlarni huquqbuzarlikdan saqlash, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, psixologik tiklanishi va ma’naviy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bu markazlar shaxsning jamiyatdagi o‘rnini topishiga, o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga, ijobiy hayotiy yo‘lni tanlashiga yordam beradi. Huquqbuzarliklarning oldini olishda faqat jazolash yoki nazorat qilish emas, balki tarbiyaviy, ijtimoiy va ruhiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari ana shunday ko‘p qirrali yondashuvni amalga oshiruvchi tizim sifatida o‘zini oqlamoqda. Ular profilaktika inspektorlari, pedagoglar, psixologlar, ijtimoiy xodimlar, mahalla faollari va oilalar bilan hamkorlikda ishlash orqali muammoli holatlarning oldini olishda muhim natijalarga erishmoqda. Shu bilan birga, bugungi kunda bu markazlarning faoliyatini yanada takomillashtirish zaruriyati mavjud. Avvalo, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, malakali kadrlar bilan ta‘minlash, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali samaradorlikni oshirish lozim. Shuningdek, markazlar faoliyatini xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish, xorijiy reabilitatsiya tizimlari bilan hamkorlikni kengaytirish ham dolzarb

hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishning eng muhim sharti — ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, ma’naviy dunyosini boyitish, oila va mahalla muhitini sog‘lomlashtirishdir. Shu sababli ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish markazlari faoliyati har tomonlama qo‘llab-quvvatlanishi, ularning imkoniyatlari kengaytirilishi zarur. Har bir voyaga yetmagan bola jamiyatda o‘z o‘rniga ega, huquq va erkinliklari to‘liq ta’minlangan shaxs sifatida voyaga yetishi — bu davlat siyosatining ustuvor maqsadidir. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish markazlarining samarali faoliyati nafaqat huquqbuzarliklarning oldini olishga, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, insonparvarlik va huquqiy madaniyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ularning faoliyatini har tomonlama rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash orqali biz kelajak avlodni huquqiy jihatdan yetuk, ma’naviy barkamol va jamiyatga foydali insonlar sifatida shakllantirish imkoniga ega bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqahhorov, T. Huquqbuzarliklarni oldini olish va jamiyat xavfsizligi. Toshkent: Huquq, 2020.
2. Islomov, S. Profilaktika tizimi va fuqarolar bilan hamkorlik. Toshkent: IIV Nashriyoti, 2019.
3. Karimova, N. Davlat boshqaruvi va huquqbuzarliklar profilaktikasi. Toshkent: Akademiya Nashriyoti, 2021.
4. Murodov, J. Hududiy monitoring va jinoyatchilikni oldini olish. Toshkent: Adabiyot va Huquq, 2021.
5. Home Office. Crime Prevention and Community Safety. London, 2018